

Іщук С. І., д.г.н., проф., **Гладкий О. В.**, д.г.н., доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ЕКОНОМІЧНА БАЗА МІСТ ТА ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ РОЗВИТКУ ВИРОБНИЦТВА

***Ключові слова:** міста, економічна ефективність, економічна база, синергетичний ефект.*

Вступ. Актуальність теми. Міста виступають не лише осередками системи розселення. Не обмежується їх роль і концентрацією різних промислових підприємств та закладів соціального комплексу. Міста утворюють специфічне унікальне середовище завдяки синергетичному (вузловому, агломераційному, метрополітарному ефекту), яке сприяє активному розвитку різних видів людської діяльності та підвищенню ефективності їх функціонування. Економічна база міста заснована на широкому та ефективному використанні подібного ефекту, на впровадженні його рушійних сил у комерційну прибутковість виробництва та в ефективність функціонування закладів соціального комплексу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування синергетичного ефекту міст є одним з найбільш дискусійних та недостатньо вивчених в суспільній географії. Незважаючи на те, що його основи були закладені ще в працях Й. фон Тюнена, А. Вебера та А. Льоша, а розвинені в роботах видатних західних економістів (А. Маршалл, В. Гендерсон, М. Фуджита, Ж.-Ф. Тісс) та українських і російських географів (М. М. Паламарчук, М. Т. Агафонов, С. І. Іщук, А. Ю. Пробст, Л. М. Корецький, М. Д. Шаригін та ін.) проблема підбору показників і критеріїв визначення синергетичного ефекту міст та пошуку умов його формування залишається актуальною.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. З огляду на це, об'єктом дослідження даної статті є місто, що розглядається як складна просторова соціально-економічна система, а предметом – економічна бала міст та ефективність розвитку виробничого комплексу. Метою дослідження є розкриття особливостей формування та розвитку економічної бази міст, а даваннями – встановлення сутності синергетичного ефекту міст та аналіз особливостей формування економічної ефективності розвитку міського виробництва.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що в середовищі міст формується значний соціально-економічний ефект розвитку господарства. На думку ряду вчених, він проявляється в умовах обмеженості земельних ресурсів і високої зосередженості людської діяльності та створює додаткові конкурентні переваги розміщення виробництва. Цей ефект приводить до скорочення затрат часу та різних матеріальних засобів на виробничий процес (при чому, цей процес не обмежується лише промисловим виробництвом, але включає в себе й виробництво різного роду послуг), покращення сервісу та інфраструктурного обслуговування, широкого застосування інформаційних ресурсів та інновацій, ефективного використання ринкових механізмів розвитку тощо.

Основи подібного бачення (за виключенням ринкових та інформаційних складових) були закладені у вітчизняній науці ще за радянських часів, коли синергетичний ефект міст пов'язувався із технологічним та інфраструктурним поєднанням ряду підприємств навколо провідного виробничого процесу або енерговиробничого циклу. В результаті такого комплексоутворення виникала ефективна форма функціонування різних підприємств в межах одного чи декількох енерговиробничих циклів [4]. За таких умов, різні підприємства господарського комплексу мали розвивалися ефективно і збалансовано, отримуючи переваги від тісних, багатосторонніх, взаємовигідних зв'язків, спільного використання території і ресурсів, інфраструктури, науково-технічної бази міста тощо. Проте, це було частково виправдано лише в умовах планової економіки, оскільки організація енерговиробничих циклів міста мала командно-адміністративний характер і керувалась з єдиного центру. Ефективність подібного комплексування залишалась невисокою через відсутність конкурентного середовища, несамостійність окремих заводів і фабрик міста у питаннях випуску продукції, вибору постачальників і партнерів та формуванні ринків збуту [2;3]. В ринкових умовах, усталені зв'язки підприємств та планові засади виробництва товарів і послуг в місті порушуються через розвиток нових факторів економічного зростання, провідними з яких є формування комерційного прибутку, ринкова конкуренція, мінімізація затрат і собівартості продукції, оптимізація виробничих, технологічних і постачальницько-збутових зв'язків та використання природних та земельних ресурсів, що отримали ринкову вартість, тощо.

Для поглибленого аналізу сутності та характеру прояву синергетичного ефекту міста [6] розглянемо окремі його складові частини (табл. 1).

Табл. 1. Формування синергетичного ефекту міст

Окремі складові ефекту	Позитивні сторони	Негативні сторони
Природно-ресурсна	Широкі можливості залучення природних ресурсів, перерозподіл профільної структури та рівня прибутковості підприємств в залежності від вартості землі і земельної ренти	Обмеженість землі та природних ресурсів, що породжує монопольну земельну ренту в місті і зумовлює нерівномірність господарської діяльності
Економічна	Зростання економічної ефективності господарювання, додаткова комерційна вигода від розміщення та функціонування підприємств різної спеціалізації (з високим рівнем різноманітності), широке залучення фінансових ресурсів, інвестицій та банківських активів.	Високий рівень конкурентності середовища, обмежений доступ до економічних ресурсів розвитку
Комерційна	Зростання прибутків підприємств через близькість до публічних просторів, ринків збуту та осередків фінансової і ділової активності, висока інноваційність та комунікативність підприємств	Зростання вартості землі і нерухомості, природних ресурсів та робочої сили, інженерно-технічного обслуговування.
Матеріально-побутова	Формування високого рівня життя людей і максимально повного задоволення їх життєвих та духовних потреб, зростання фізичного капіталу	Уніфікація життя, стандартизація послуг, яка призводить до недостатньої уваги до потреб особистості.
Культурно-освітня та наукова	Розвиток передових закладів освіти, формування осередків прикладної високоінноваційної науки – технополісів, технопарків тощо	Надмірна концентрація культурно-освітніх і наукових закладів призводить до формування депресивних регіонів за межами міського середовища
Інфраструктурна	Розвиток сучасних об'єктів виробничої і соціальної інфраструктури, які відповідають вимогам економічності та екологічності.	Перевантаженість об'єктів інфра-структури, високі операційні витрати на їх підтримку в робочому стані та на діяльність соціальних служб
Розселенська і демографічна	Висока урбанізація та поширення міського способу життя, що сприяє формуванню висококомунікативного середовища, розвитку підприємницької ініціативи, поширенню високих стандартів життя.	Гіперконцентрація населення, що призводить до поширення деструктивних процесів і явищ. Скорочення природного приросту, депопуляція.
Працересурсна	Значна професійна диференціація трудових ресурсів, висока кваліфікація, широкі можливості самореалізації за рахунок процесів урбанізації, високий розвиток соціального капіталу	Нераціональні маятникові міграції, висока конкуренція на ринку праці, широка диференціація заробітної плати, ріст попиту на низько кваліфіковану робочу силу
Екологічна	оптимізація системи природокористування і комплексна	Загострення екологічних проблем через надмірну

	переробка відходів	концентрацію господарських потужностей
Управлінська	Концентрація владних ресурсів, розробка планів та проектів соціально-економічного розвитку території, генеральних планів розвитку міських поселень	Ускладнення системи управління, низький рівень взаємопов'язаності різних гілок влади, зростання бюрократії та корумпованості

Розроблено автором

Природно-ресурсна складова міста виступає свого роду субстратом ефективного розвитку виробництва на основі диференціації рентної вартості земель та інших елементів природного середовища. Так, у попередніх дослідженнях було встановлено [12;13], що вартість земельних ділянок в місті знижується із віддаленням від історичного ядра (де склалась монопольна земельна рента) до периферії і приміської зони. При цьому, ефективність промислового виробництва від центру до периферії зростає з огляду на зменшення рентних витрат і достатньо високий рівень прибутковості розміщення підприємства, а ефективність розвитку закладів соціального комплексу падає через зниження контактності і комунікативності середовища, падіння його репрезентативності, центральності, модульності.

На основі специфічного впливу природно-ресурсного потенціалу формуються економічна та комерційна складові синергетичного ефекту міста, що полягає у отриманні додаткової вигоди від розміщення та функціонування різних типів підприємств. У промисловому виробництві, ця вигода формується на периферійних територіях міста або в межах зони тяжіння за рахунок близькості підприємств до середовища підвищеної бізнесової активності історичного ядра і одночасного розташування на периферійній території з низькою земельною рентою та багатим природним і працересурсним потенціалом (за рахунок урбанізації).

Відповідно, внаслідок синергетичного ефекту, скорочуються витрати підприємств на технологічні інновації, ринкову інфраструктуру, транспорт і зв'язок, зростає поінформованість власників у подіях ділового та бізнесового життя, підвищується конкурентоздатність продукції, зростають обсяги ринків збуту [1;5].

Заклади соціального комплексу отримують максимальну додаткову вигоду саме в ядрі міста за рахунок використання його переваг у розвитку транспорту, зв'язку, формування специфічного публічного простору (The Mall), для якого характерна ділова, бізнесова, шопінгова, культурно-інформаційна та туристично-розважальна активність людей [8].

Значну роль у формуванні синергетичного ефекту міст відіграють показники розвитку галузей соціального обслуговування. Так за рахунок формування високого рівня життя людей та їх активної життєвої позиції, за рахунок зосередження передових закладів освіти, науки, культури, мистецтва міста характеризуються підвищеною привабливістю для проживання різних

верств населення і широкими можливостями реалізації диверсифікованих потреб у праці. Також, міста надають широкі, унікальні можливості для розвитку особистості, підтримки її інтелектуальних і творчих здібностей. Тобто в їх межах створюється високо комфортне соціальне середовище для найбільш повної реалізації людського потенціалу, а не лише надмірно гіпертрофована та економічно невиправдана соціальна інфраструктура, як стверджував раніше ряд авторів радянської школи економічної географії (Б. С. Хорев, М. Д. Шаригін та ін.) [4;10].

Додатково, міський характер життя людей та формування урбаністичної культури суспільства сприяють більш широкій реалізації різноманітної продукції на ринку товарів і послуг міста, що створює додаткову вигоду для виробників. Процеси концентрації населення в містах регламентуються високою вартістю землі і житла в історичному ядрі, гіпердинамізмом та екологічними ускладненнями в щільному перевантаженому міському середовищі і, відповідно, сприятливими умовами для проживання на периферійних територіях та в межах приміської зони (за умови усунення основних причин маятникових міграцій). Рівень обслуговування на центральних і периферійних територіях міста, завдяки поширенню комерційних підприємств соціального комплексу, в на час стрімко вирівнюється [6].

В сфері розселення населення та формування працересурсного потенціалу міст синергетичний ефект проявляється у високій швидкості перебігу суспільних процесів, у формуванні середовища високої соціальної, підприємницької і ділової активності, що складається завдяки поширенню урбанізації та міського способу життя, а також завдяки широким можливостям вибору місць прикладання праці [7]. В містах формується високодиверсифіковане суспільство споживацького типу, зростає професійна розгалуженість працівників, рівень їх кваліфікації та освіти, підвищуються показники оплати праці та вимоги населення до стандартів життя. Все це активізує економічні процеси розвитку виробництва товарів і послуг в місті, а також стимулює адекватне запитам населення зростання рівня обслуговування в закладах соціального комплексу, надає їм індивідуально-особистісного характеру.

І, нарешті, міста характеризуються складністю системи природокористування та загостренням екологічних проблем. Висока зосередженість різноманітних промислових підприємств, перевантаженість транспортних комунікацій, значний рівень антропогенного навантаження в межах урбанізованих територій визначають низьку якість природних умов проживання людей та зростання концентрації шкідливих речовин в урболандшафтах [11].

З огляду на викладені вище обставини однією з основних умов формування синергетичного ефекту міста стає розробка ефективної системи соціально-орієнтованого, екологічно зумовленого муніципального

менеджменту, підкріпленого конкретними діями органів управління на місцях. Їх діяльність, що спрямована на розробку детальних науково-обґрунтованих планів та проектів комплексного соціально-економічного розвитку території, генеральних планів розвитку міських поселень особливо важлива для усунення ряду негативних рис функціонування урбанізованих територій, які, перш за все, полягають у гіперконцентрації населення, наявності нераціональних маятникових міграцій, монопольному зростанні вартості землі і природних ресурсів, зростанні вартості життя, обмеженому доступі окремих людей та організацій до економічних факторів розвитку, засиллі бюрократії та корумпованості влади, загостренні екологічної кризи. Скорочення негативного потенціалу міст та міських систем розселення виступає одним з основних завдань регіональної політики України на сучасному етапі.

На формування синергетичного ефекту міст впливає цілий ряд передумов і чинників. Провідними з них, як показали попередні дослідження, є природно-географічні, розселенські та соціально-інфраструктурні і комунікаційні. Як відомо, специфічні природні умови та ресурси території можуть виконувати стимулюючу та обмежуючу роль у розвитку та формуванні міст. Так землі, багаті на корисні копалини, притягують до себе значні фінансові, виробничі і трудові ресурси, що зумовлює бурхливий розвиток видобувних галузей господарства, на основі яких виникає розгалужений виробничий комплекс міста переважно сировинної та енергетичної орієнтації. Ці процеси супроводжуються, як правило, стихійною урбанізацією (характерною рисою якої є низький рівень благоустрою та урбаністичної культури), механічним (тобто заснованим на сировинно-фінансових потоках і постачальницько-збутових зв'язках, а не на суспільному прогресі) зростанням комунікативності середовища, підвищенням темпів економічного життя [5;7].

В регіонах, що багаті на корисні копалини, відбувається спрощення механізму формування міст. Їх розвиток носить переважно односторонній вузькопрофільний характер, заснований на ефекті масштабу та концентрації низькотехнологічних видобувних галузей господарства. Глибинні структурні основи синергетичного ефекту (прогресовизначальність та міжнародна орієнтованість підприємств, галузева різноманітність, складні рентні відносини, значна диференціація трудових ресурсів, високі стандарти життя людей та урізноманітнення шляхів їх самореалізації) в містах такого типу відтворюються слабо.

Прикладом лімітуючого прояву природно-ресурсних чинників є наявність природних бар'єрів на шляху збалансованого розвитку центрального ядра і периферійної зони міста [9]. За твердженням ряду авторів, синергетичний ефект оптимально розвивається в умовах формування радіально-кільцевого опорного каркасу території та наявності раціональної мережі центрально-периферійних зв'язків. Лінійне (вздовж

природних бар'єрів) або приморське розміщення урбанізаційних зон значно ослаблює їх сукупний синергетичний ефект, оскільки порушується ефективність зв'язків між окремими центрами, виникають диспропорції у перерозподілі механізмі формування прибутку, меншим стає сукупний потенціал поля розселення.

Для формування повноцінного синергетичного ефекту необхідне виконання ряду вимог до системи розселення населення території [6]. Перш за все, вони полягають у високому рівні урбанізації, поширенні міст та міського способу життя. Велике місто (декілька міст) має розвиватись в оточенні високоурбанізованої периферійної зони, яка може бути представлена переважно як великими, так і малими містами. Їх функціональний взаємозв'язок і взаємодоповнюваність, відіграють істотне та необхідне значення для формування синергетичного ефекту території [5].

Чим більше чисельність населення та економічний потенціал центрального міста в системі міського розселення, тим більший територіальний обсяг має зона його впливу і тим вищий синергетичний ефект формується в її межах. Велике місто в ядрі локальної міської системи урізноманітнює та концентрує людську діяльність, роблячи її високоприбутковою та суспільно значимою. Також воно зумовлює високу інтенсивність перебігу суспільних процесів, формування урбаністичної культури поведінки людей та активної життєвої позиції. Ослабленість або відсутність чітко виділених ядер урбанізації прямо позначається на формуванні низького синергетичного ефекту території.

Комунікаційні передумови синергетичного ефекту міст обумовлюють виникнення специфічного середовища високої соціальної контактності та компліментарності, що сформувалось на основі вигідного суспільно-географічного положення та розвитку системи транспортних магістралей і зв'язку. Завдяки останнім, в межах міста виникає складний кумулятивний комплекс взаємопов'язаності та взаємодоповнюваності різних видів людської діяльності, поширюється міжрегіональна інтеграція та спеціалізація, відбувається широке розповсюдження інформаційних ресурсів, активізуються процеси суспільних відносин. Розвиток транспорту і зв'язку стимулює дифузійні процеси між окремими структурними елементами міста, посилює зв'язаність і взаємозалежність територій та підприємств, визначає інтенсивність впровадження ринкових механізмів господарювання [2;11].

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, економічна база міст та ефективність їх розвитку визначається як певна просторова синергія, що сформувалась на основі використання земельних та інших природних ресурсів території, урбанізованої концентрованої системи розселення та щільної мережі комунікацій. Підприємства виробничого та соціального комплексу міста отримують цілий ряд додаткових переваг свого функціонування, що полягають у створенні додаткового прибутку від використання синергетичних властивостей урбанізованого простору.

Список використаних джерел:

1. Грицай О. В. Центр и периферия в региональном развитии. – М.: Наука, 1991. – 167 с.
2. Економіка міст: Україна і світовий досвід: Навч. посібник / Вакуленко В. М., Дехтяренко Ю. Ф., Драпиковський О. І. та ін.; За заг. ред. В. Макухи – К.: Основи, 1997. – 243 с.
3. Захарченко В. І. Трансформаційні процеси у промислових територіальних системах України. – Вінниця: Гіпаніс, 2004. – 547 с.
4. Іщук С. І. Промислові комплекси України: наукові основи територіальної організації. – К.: вид. Паливода А. В., 2003. – 248 с.
5. Іщук С. І., Гладкий О. В. Київська господарська агломерація: досвід регіонального менеджменту. – К.: ВГЛ „Обрії”, 2005. – 240 с.
6. Костерін В. Синергетичний ефект крупних міст //Економіка, фінанси, право. - 2000. - № 4. - С. 11-13.
7. Лаппо Г. М. География городов: учеб. пособие для геогр. ф-тов вузов. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1997. – 480 с.
8. Слука Н. А. Градоцентрическая модель мирового хозяйства. – М.: Пресс-Соло, 2005. – 168 с.
9. Хаггет П. Пространственный анализ в экономической географии. Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1968. – 391 с.
10. Хорев Б. С. Проблемы городов. – М.: Мысль, 1975. – 427 с.
11. Шевченко В. О. Центризм та центричність в географії. – К.: Ніка-Центр, 2006. – 160 с.
12. Fujita M., Thisse J.-F. Economics of Agglomeration: cities, industrial location and regional growth. – Cambridge, Cambridge University Press, 2004. – 466 p.
13. Henderson V. How urban concentration affects on economic growth? // The World Bank development research group. - New York, 2000. – 27 p.

Іщук С. І., Гладкий О. В. Економічна база міст та економічна ефективність розвитку виробництва

Розкрито сутність економічної бази міських поселень. Висвітлено особливості формування економічної ефективності розвитку міського виробництва. Проаналізовано синергетичний ефект міст.

Ключові слова: міста, економічна ефективність, економічна база, синергетичний ефект.

Ищук С. И., Гладкий А. В. Экономическая база городов и экономическая эффективность развития производства

Раскрыта сущность экономической базы городских поселений. Освещены особенности формирования экономической эффективности развития городского производства. Проанализирован синергетический эффект городов.

Ключевые слова: города, экономическая эффективность, экономическая база, синергетический эффект.

Ischuk S.I., Gladkey A. V. Economic base of the cities and economic efficiency of production

The essence of urban settlement's economic base is disclosed. The peculiarities of urban industries economic efficiency development are explored. The synergetic effect of urban settlement is analysed.

Keywords: cities, economic efficiency, economic base, synergistic effect.